1997 СЫЛ — М. К. АММОСОВ СЫЛА

Кэриэспит, ытыктабылбыт

1967 сыллаахха уоппускабар Салбаҥҥа Лаабыда күөлүгэр олунньуга М. К. Аммосов быраата Дмитрий Кирович Аммосовы кытта биир балааккаҕа олорон мунхалаһан турабыт. Күүстээх үлэ кэнниттэн киэһэ тимир оһохпутун оттон баран кэпсэтэн тахсарбыт. Дмитрий Кирович убайа репресияламмытын кэннэ үгүстүк ыйытыллыбытын, ол иһин хотуу туундараҕа киирбитин ахтыбыта.

— Убайым оҕо сааһыттан биллибитэ улахан үөрэхтээх киһи буолара, — диэбитэ.—Бэрт кыра сааһыттан аһара сытыы, кыахтаах этэ. Ол курдук кэрэкки оонньуутугар биэс хаамыыны өрүү тэйэн быраҕара. Лаптаҕа Максим хамаандатыгар оҕолор киирэ сатыылара. Мээчиги наһаа ыраах охсоро, ол иһин Максим хамаандата өрүү қыайара. Үрдүк сиргэ тахсан араах ны саҥаран чоргуйар. Ити бука улахан ааратар буолар битэ буолуо. Сөтүөлүү киирдэҕинэ наһаа уһуннук умсара, Оҕолор куттанан айманан эрдэхтэринэ, ханна эрэ күлбүтүнэн күөрэс ҥынан тахсара. Тутта-хаптта сылдьара, сүүрэрэ-көтөрө бэйэтин тэҥнээхтэриттэн ураты этэ. Уопсайынан убайым Максим айылҕа биэрбит кырасыабай, ыраас хааннаах, саар тэгил уҥуохтаах, кутан оҥорбут курдук толору эттээхсиннээх орто киһи буола улааппыта,—диэн баран Миитэрэйим эрэйдээх суоҕанын иһигэр ытыы сыппыта. Онтон ыла Максим туһунан тугу да ыйыппат буолбутум.

1987 сыллаахха М. К. Аммосов оҕолоругар сылдьар дьолломмутум. Ити сыл Москваҕа мотоциклынан уолаттар тиийэн баран, мин баарбын билэн, «Турист» гостиницаҕа олордохпуна, Осипов Иннокентий Васильевич 4 чаас саҕана киирэн кэлбитэ. Хайдах айаннаан кэлбитин кэпсээн баран:

— Сарсын Максим Кирович уҥуоҕар венок уурабыт, онно эйигин илдьэ барабыт. Барсаҕын дуо? —диэн ыйытта. Үгүһү толкуйдуу барбакка сөбүлэстим. Сибэкки атыылыыр сирдэри кэрийэн, көтөх муҥунан сибэкки тутуурдаах кылаабыһаҕа тиийбиппит.

Максим Кирович улахан кыыһа Аэлита Максимовна сылдьар эбит.

— Элбэх сибэккини ылбыккыт, уурар сиргит суох кыра,—диэтэ. Ити күн кылабыыһа сабыылаах күнэ эбит, ол да буоллар көҥүллэппиттэр.

Қылабыыһа эркинигэр 3, 4, 5 метр үөһэ баар эбит. 60-70 дуоска оҥорторон баран саайбыттар, Максим кэргэнинээн түспүт хаартыскалара баар, онно кытыытыгар сибэкки кыра вазата баар эбит, сибэккибит саамай үчүгэйэ буолаарай диэн баран, уу кутан, уган кэбистибит.

Ити кэмҥэ Аммосов кыргыттара бары кэллилэр уонна ыалдьыттар — Иркутскайга Максим комсомолга бииргэ үлэлээбит Охулава, генерал Петров тыл эттилэр. Биһиги уолаттарбыт уонна Аэлита эмиэ.

Қыргыттар олорор дьиэлэригэр биһигиҥ илтилэр. Тардыллыбыт остуолу көрөн сөхтүм: барыта сахалыы остуол аһа. Манна баар күөрчэх, кырбас эт, алаадьы дыраһаанҥы о. д. а. астар.

Баҕарар баҕам хаартыска этэ, ол гынан баран манна көстөр хаартыскалартан ураты хаартыска суох буолан биэрдэ, буруйдаммытын кэннэ кэлэн, хайыта тыытан, сороҕун илдьэ барбыттар.

Үөрэ-көтө сахалыы аһы аһыы-аһыы ирэ-хоро кэпсэтэн, хонук сирбитигэр тарҕастыбыт.

Быйыл М. К. Аммосов төрөөбүтэ 100 сылын туолуута ким тугу үлэлиириҥэн, үөрэнэриҥэн улахан эппиэттээх үбүлүөйү достойнайдык көрсөр иһин үчүгэйдик үлэлиэҕиҥ, үөрэниэҕиҥ. Ол буолуо биһиги Максимҥа кэриэспит, ытыктабылбыт.

Константин ТИХОНОВ,
2 Хомустаах нэһилиэгин дьаһалтатын баһылыгын солбуйааччы, ветераннар сэбиэттэрин председателэ.

МИН МАННЫҚ ЭТИИЛЭЭХПИН

Мымах аатын үйэтитиэххэ

Быйыл Нам улууһун сиригэр, билиҥҥитинэн 2 Хомустаах территориятыгар бастакы Ленскэй острог тутуллубута 365 сыла балаҕан ыйын 25 күнүгэр туолар. Бу күнү Саха республиката Дьокуускай куорат олохтоммут сылынан ааҕан туран юбилейга бэлэмнэнэллэр. Дьиҥэр Дьокуускай куорат 1643 сыл, от ыйыгар Туймаада хочотугар көспүтэ. Онуоха диэри 2 Хомустаах сиригэр 10 сыл устата олорбута.

Билиҥҥи Нам улууһун 2 Хомустаах нэһилиэгин сирэ (Үүнэртэн уратыта) нууччалар кэлиэхтэрин быдан иннинэ Нам оҕонньор уола Мымах дьонноро хамначчыттара от-оттоон, масмастаан, сүөһү көрөр сирдэрэ, а. э. Мымах бас билэр сирэ эбит. Ону Бахрушин, Токарев диэн ученайдар, кэлин историческай наука доктора, профессор В. Н. Иванов «Социально-экономические отношения у якутов XVII век» диэн Г. П. Башарин редакциялаһынынан 1966 с. тахсыбыт кинигэтин 315 страницатыгар «өрүс уҥуор» **«Кулун-тутар» диэн сиргэ** бастакы Ленскэй острог түспүт сирэ» диэн этиллэр.

Кэлин 1634 с. сааскы уу острогу алдьаппытын кэннэ острогу эмиэ кыратык сыҕарытан Чымаадай чугаһыгар туппуттар. **(«Русская крестьянка в Якутии» диэн Ф. Г. Софронов кинигэтин 17-19** стр.) Профессор В. Н. Иванов «Социально-экономические отношения у Якутов в XVII веке» диэн кинигэтин 133 **стр. «Так предки известного тойона Мымака владели местностью Чыммаадай, расположенной на правом берегу Лены»,**—диэбит.

Мымах кинээс, кэлин кини уола Ника Мымаахап хамначчыттарын от оттото, сүөһү кыстаталыырын туһунан этиллэр. Холобур, биир сыл Ника 11 киһини сүөһү көрдөрө, оттото уонна олохсута таһаарбыт, барыларыгар кэргэн булан биэртэлээбит (атыылаһан аҕалан), өссө биир хамначчытыгар икки ойоҕу атыылаһан аҕалан биэрбит. Кини көрүүлэригэр ол сыл 131 ынах сүөһүү уонна 11 сылгыны биэрбит. Ол ыал лара онно оҕолонон-уруулаан, тэнийэн түөрт аҕа ууһун төрүттээбиттэр: бастакы, иккис уустар, Чолбон уонна Мурчуку аҕа уустара диэн хайдыһан сорохторо өрүс илин-арҕаа өттүгэр үөһээ алаастарга, сорохторо кытылга олорбуттар.

Саамай улахан аҕа ууһа Мурчуку нэһилиэк аатыгар кэлин кубулуйбут эбит. Ол улаатан кини дьоно тарҕанан Нам улууһун курдуу, өрүс арҕаа өттүгэр Атамайдарга тиийэ тэнийбиттэр. Кэлин Советскай былаас буолбутун кэннэ Саха АССР КСК 1930 с. тохсунньу 10 күннээх уураах ынан өрүс илин диэки эрэ өттүн хабар 2 Хомустаах нэһилиэгэ дэммит. Ити уураах ынан арҕаа Қыһыл-Сыырга киннээх 1 Хомустаах нэһилиэгэ баар буолбут эбит.

Онон аҕыйах сыллаҕыта сэрии, үлэ ветерана В. В. Замятин 2 Хомустаахха былыргы аатын «Мурчукуну» төннөрүөххэ диэн суруйа сылдьыбыттаах этэ. Ол син сөп этэ буолан баран, Мурчуку аҕатын ууһун «баһылыга» төрдө-ууһа биллибэт, тутах соҕус. Билигин бу Саха сирэ нуучча государствотын составыгар холбоммута, Дьокуускай куорат олохтоммута 365 сыла туолуутун бэлиэтээһининэн бу историческай суолталаах түгэнтэн быһаччы сибээстээх, сахалар, Нам дьонун эмиэ баар улуу (өйдөөх) чахчы саха дьонун туһугар олорон, охсуһан, үлэлээн ааспыт киһибит Мымах Намов аатын билиҥҥи 2 Хомустаах нэһилиэгэр иҥэрэр туһунан этии киллэриэхпин баҕарабын.

Бастакынан, билиҥҥи 2 Хомустаах сирэ былыр нууччалар кэлиэхтэригэр диэри, нууччалар кэлбиттэрин да кэннэ Ленскэй острог тулатынааҕы сирдэри Мымах кинээс, кэлин кини бырааттара, оҕолоро, сиэннэрэ бас билэн олорбут сирдэрэ буоларынан.

Иккиһинэн, 1634 сыллаахха Мымах кинээс сахатын дьонун көмүскээн бастакы сэриигэ элбэх саха кинээстэрин сэриилэрин салайан охсуспута. Қыайтаран баран 10 сыл устатыгар нууччалары кытары бииргэ булкуһан, кинилэр үчүгэй уонна куһаҕан өртүлэрин билэн, бу улахан халыҥ уонна кинилэртэн (сахалартан) үрдүк культуралаах, күүстээх сэрии сэптээх норуот буоларын билэн 1642 сыллаах сахалар нууччалары утары охсуһуулларыттан туттунан, дьонун сэрэтэ сатаабыт (**О. В. Ионова «Из истории Якутского народа» 1945 г. стр. 101-102).** Онон дьиҥэ кини саха дьонун олох кыргыллыыттан быыһыы сатаабыт. Ону Бөтүҥ, Хаҥалас сахалара «таҥнарыахсыт» быыһыытынан өлөрөргө саммыттар эбит.

1642 сыллаах сэрии бүппүтүн кэннэ, оччотооҕу нуучча воеводата Мымаҕы улахан өйдөөх киһинэн сыаналаан, олохтоох бэйэтин сахаларын салайарга быраап биэрэн туран «былаас символын» быһыытынан 1642 с. муус устар ыйы 28 күнүгэр Мымакка «государь» бэчээтин туттарбыттар. Бу үрдүк сыанабыл буолар.

Үсүһүнэн, быйыл саас Саха республикатын Президенин М. Е. Николаев ыйааҕынан Уус-Алдан улууһуонаатаҕы «Тулуна» селота «2 Лөгөй» диэн ааттанна. Онон Бороҕон кинээһин Лөгөй тойон аата 1-2 диэн икки нэһилиэк аатыгар иҥэрилиннэ. Оттон кини үөлээннээҕэ, биһиги Мымахпыт, биһиги улууска ханна да ааттаммат, бу тоҕо?!

Опон, өскөтө бу этиилэрбин сөптөөҕүнэн аҕаар буоллаххытына Нам улууһун салалтатын уонна республика Президенин аатыгар нэһилиэк актыыбын уопсай мунньаҕынан сүбэлэһэн нэһилиэги «Мымак Намов» нэһилиэгэ диэн аатырга ходатайство (көрдөһүү) оҥоһуллуон наада. Дьонум-сэргэм таба өйдүөхтэрэ диэн эрэнэбин.

Т. И. ЗАМЯТИН,
РФ үтүөлээх экономиһа, СР НХ-тын үтүөлээх үлэһитэ, Нам улууһун бочуоттаах гражданина, тыыл ветерана.

„Лингваттан“ сонуннар

Бэс ыйын 20 күнүгэр Нам улууһун Хамаҕатта дэриэбинэтигэр төрдүс сылын «Лингва» международнай алтыһыы киинэ үлэтин саҕалаата.

Быйыл сайын киинҥэ 50 оҕо үөрэнэр, сынньанар. Сезон эмиэ уруккутун курдук 24 хонук, 72 үөрэх чааһа көрүллэр. Учууталларынан Париж куоракка Национальнай библиотекаҕа үлэлиир Жак Каро уонна Мароккаттан Дьокуускайдааҕы университекка контрагынан үлэлии кэлбит Юсеф Буссельмам, омук тылын факультетын преподавателэ В. И. Шапошникова, улуустааҕы гимназияттан Р. П. Слепцова үлэлииллэр. Киин президенин эбээһинэһин Хамаҕатта саха-француз оскуолатын омук тылын учууталла Е. И. Аммосова эппиэтинэстээхтик, эрчимнээхтик толорор.

Оҕолор алта уруокка үөрэнэллэр. Күнүн ахсын омук тылын грамматикатыгар, кэпсэтэргэ, анализтыырга уонна дойдуну үөрэтэллэр. Маны таһынан математиканы интэриэһиргиир оҕолор баар буоланнар «Сонор» оонньууну үөрэтэбит. Оонньууну СГУ математическай факультет кафедратын сэбиэдиссэйэ Н. К. Алексеев үөрэтэр. Нэдиэлэ бүтүүтэ оҕолорго бастакы күрэхтэһии барда.

Бу күҥнэ омук тылын олимпиадатын кыайыылаахтара кэлэллэр. Ол курдук от ыйын 4-5 күннэригэр супер-финал, онтон 7-8 чыыһылаларга «Экзагон» диэн страноведениеҕа аналлаах конкурс иккис тура буолуоҕа. Манна алта финалист кыттыаҕа.

Киинҥэ үөрэммит оҕолортон 20-чэ оҕо бу ыйга Франциябаҕа де Рош оскуолаҕа үөрэнэ бараллара күүтүллэр.

О. НОВГОРОДОВА,
З. КОЛЕСОВА,
учууталлар.

ОЙ ДУОРААНА

БАРЫС ОННУГАР КӨҤДӨЙ НОЧООТ

«Эҥсиэли» хаһыат бэс ыйын 10 күнүнээҕи 63 №-гэр И. Обутов суруйбут ыстатыйатыгар олоҕуран төһө кыалларынан улуус олохтоохторугар автор этэр «Уйгубыйаҥ» олоҕун туһунан кылгастык билиһиннэрэри наадалааҕынан аҕабыт.

Дойдубутугар бара турар экономическай реформалар тыыннара биһиги тэрилтэлэрбитигэр эмиэ биллиитэ- көстүүтэ суох хаалбата. Ол курдук тэрилтэбит хаһаайыстыбаларга биэрэр иэнэ үксээн, төлүүр уонна инникитин үлэлиир кыаҕа суох буолан улуус администрациятын уонна тыа хаһаайыстыбатын управлениетын бэрэстэбиитэллэрэ кыттыылаах үлэһиттэр уопсай мунньахтарыгар дьүүллэһэн баран ыһылларга (ликвидацияҕа) барар эрэ суол баара быһаарылыбыта.

Бу маннык балаһыанньаҕа кэлбиппит **биир саамай сүрүн биричиинэтинэн** биһиги улууска совхозтар реорганизацияҕа, барбыттарын ол эбэтэр кыра-кыра хаһаайыстыбаларга ыһыллыбыттарын, түмүгэр кэнники сылларга үүт соҕотуопкалыыр тэрилтэҕэ үүт да, эт да киириитэ урукку сылларга хоолотоххо быдан намтаабыта буолар. Холобур, 80-с сылларга тэрилтэҕэ күҥнэ 20 тн. үүт киирэр буоллаҕына, 96-с сылга күҥнэ 3 тн. туттарылынна.

Иккис биричиинэтэ республика салалтата таһаарбыт уураахтарын толорботугар буолар. Ол курдук бэйэ оҥорон таһаарбыт ынах арыытыгар 1995-96 сс. дотация (компенсация) көрүллүбүтүнэн тэрилтэбит арыытын правительство уурааҕынан быспыт, чэпчэтиллибит сыаналарыгар атыыламмытын кэннэ, үбүлээһиннэ кыаллыбакка төлөммөтө. Ити содулугар тэрилтэ 1995 сылга 65 мөл. солк., 1996 сылга 1084 мөл. солк. хоромньуга тэбилиннэ.

Үсүһүнэн, тыа хаһаайыстыбатын бэйэ оҥорон таһаарар бородууксуйатын сыаната коммерческай структуралар республика тас өттүттэн киллэрэр бородууксуйаларын н а а ҕ а р үрдүк буолан кырыымчык хамнаһы кэмигэр ылбат нэһилиэнньэҕэ атыыга кыайан барбат.

Төрдүһүнэн, атын улуустар администрациялара соҕотуопкалыыр тэрилтэлэргэ утары баран көмөлөһөллөрө, «Илин эҥэр» сайдыы экономическай зона программаларын ситиһиилээхтик туһаналлара биллэр-көстөр ситиһиилэри биэрдэ. Ол курдук Чурапчы, Уус-Алдан улуустарга базаларын саҥардан, эбии кэтэх производстволарын үлэҕэ киллэрэн рынокка эппиэттиир гына үлэлии-хамсыы сылдьаллар. Онтон биһиги «Лена» сайдыы экономическай зона программата суола-ииһэ суох хаалла.

Бэсиһинэн, рынок бириэмэтигэр сөп түбэһиннэрэн республика правительствота сүбэ быһыытынан (рекомендуемые цены) быһар сыанатын иһигэр тэрилтэ бэйэтин кыаҕыттан көрөн договорной сыанатын туһамматыгар сытар. Ол курдук 1996 сыл ахсынньы 14 күнүгэр тахсыбыт 47 №-дээх бирикээс сыала-соруга эт атыыланар сыанатын рынок сыанатыгар тэҥнэһиҥнэ олоҕурар.

Ол эбэтэр улуус сыананы быһар комиссия олохтообут эти атыылаһыллар сыананата (закупочная цена) 22 тыһ. 7 солк. эбит буоллаҕына, нэһилиэнньэҕэ атыыланар сыанатын (розничная цена) 31 тыһ. солк. олохтоммута. Бу сыана рыночнай сыанаҕа ырааҕынан эппиэттээбэт.

Онтон тэрилтэ ити бирикээс быһыытынан договорной сыанаҕа 20 тыһ. солк. атыылаһан баран нэһилиэнньэҕэ 25 тыһ. солк. атыылаабыта. Коллективнай предприятиелартан, совхозтартан атыылаһыллар эппит эрдэттэн улуус бюджетнай тэрилтэлэригэр анаан тыырыллан, улуустааҕы сыананы быһар комиссия олохтообут сыанатыгар сөп түбэһиннэрэн, сөбүлэһиллэн 22 тыһ. солк. тутуллубута уонна 28,6 тыһ. солк. (оптовая цена) атыыламмыта.

Бирикээскэ, кырдьык, дьэҥкэтик «для работы с частниками и крестьянскими хозяйствами» диэн суруллубута, ол гынан баран кинилэри «сэнии көрүллүбүт сиэртибэ» быһыытынан буолбакка, үөһэ этиллибитин курдук нэһилиэнньэҕэ эт сыанатын чэпчэтэн атыылыыр инниттэн. Госинспекция модьуйуутунан «балыйбыт харчыбытын» төлүүргэ уураахтаабыта. Ол гынан баран үпхарчы суох буолан төлөнө илик. Онон «барыһы» балыйан ылыахтааҕар» ночоокко тэбилиннибит.

Ону таһынан тахсыбыт бирикээс сүрүн сыыһатынан буолар—сүөһүлэрин туттараччылары кытары өйдөтөөһүн, сыанатын уонна ис хоһоонун быһаарар икки өттүттэн илии баттааһыннаах дуогабар суоҕа. Бу үөһэ суруллубуту ыйан туран И. Обутов «оройдоппутунан» нэһилиэнньэҕэ сыыһа өйдөбүлү тириэрдэр дии саныыбыт. (?!)

Аны, «бородуукта суортарын бутуйаһын баар» диэбитигэр маннык эппиэти биэрэбит. Улуус тас өттүгэр **атыыланар, ол эбэтэр** Дьокуускай куоракка, эт уонна үүт бородууксуйалара улуус комиссията олохтообут сыанатыттан уларыйыан сөп.

Ити курдук куорат коммерческай тэрилтэлэригэр, икки өттүттэн сөбүлэһиннэн 11 категориялаах эти сыанатын үрдэтэн атыыга ыыппыппыт, ол гынан баран госинспекция бэрэбиэркэтин түмүгүнэн ити эти 1 категориялаах этинэн киллэрэн пересортица, ол эбэтэр эт категориятын бутуйаһын тахсыбыта. Ол быһыытынан 11-с категориялаах эппитигэр итэҕэс курдук көстүбүтэ.

Онтон 20 дьааһык ынах арыыта итэҕэһигэр хас да бэрэбиэркэ ыытыллыбыта, дьыалата экономическай буруйу утары охсуһар орган ҥа силиэстийэҕэ сылдьар. Онон бу итэҕэс атыылаһаччылар «саппыйаларын чараах ырдар» кыаҕа суох, ол эбэтэр тэрилтэ балансатыгар «недостачи» ыстатыйаҕа ыйанан сылдьар.

Автор, И. Обутов «сэнии көрбүт сиэртибэлэриттэн апчарыйбыппытын» үлүннэрэн дуу, редакция сыыһатынан дуу пересортицаттан эппитигэр итэҕэстэммиппитигэр «государство моонньугар түһэр хоромньубутун» 1 эрэ млрд. солк. эбэн суруйбут.

Түмүгэр, «Ас-Үөл» ГУП уруккутунан маслодельнай завод улууска бинир бастыҥ үлэлээх тэрилтэнэн биллэрэ. Тэрилтэбит элбэх сыаларын -кыһамньыларын уурбут үлэһиттэрэ норуот остуолугар саха омук таптаан аһыыр эт-үүт астарын тириэрдэрэ. Инникитин экономическай кризистэн тахсар суоллары дьөллөҕүнэ «Ас-Үөл» ГУП урут уруккуттан үлэлээн кэлбит үлэтин саҕалыыр былааннаах.

Д. ШАДРИН,
Намнааҕы «Ас-Үөл» ГУП директора.